

Marc Kleijwegt

Viriliteit en mannelijkheid in de politieke cultuur van het antieke Rome

Het Romeins Keizerrijk is een duidelijk voorbeeld van een face-to-face cultuur, waarin men zowel privé als in het opgebaar werd beoordeeld op reputatie. Voor een belangrijk deel werd reputatie bepaald door gedrag. Marc Kleijwegt gaat in op de betekenis van mannelijkheid en vrouwelijkheid in het lezen van gedrag en legt de beschuldiging van 'verwijfdheid' uit.

Het is het jaar 91 voor Christus. De kleine Cato verblijft in het huis van zijn oom, de politicus Marcus Drusus. Het is de tijd van de Italiaanse burgeroorlog waarin de door Rome onderworpen Italiaanse volkeren strijden voor het verkrijgen van het Romeins burgerrecht. Een Latijnse delegatie brengt een bezoek aan het huis van Drusus om te komen praten over hun verlangens. Hun leider vraagt op een bepaald moment aan Cato om een goed woordje voor hen te doen bij zijn oom, waarop Cato zegt dat hij weigert dat te zullen doen. Na het verzoek ten tweede en ten derde malen te hebben afgewezen neemt de aanvoerder Cato mee naar het dak van het huis en dreigt hem naar beneden te gooien als hij niet zou doen wat hem gevraagd werd. Nog steeds houdt Cato voet bij stuk, waarop de aanvoerder verklaart dat het goed is dat deze jongen nog maar zo klein is, want als hij in de senaat had gezeten, hadden hun eisen geen enkele kans gehad om verhoord te worden.

Toen Marcus Aemilius Lepidus, die in 187 en 175 voor Christus het ambt van consul bekleedde, nog een jongen was, vocht hij in een veldslag, waarin hij een tegenstander doodde en een landgenoot redde. Als beloning voor zijn wonderbaarlijke daad werd hem door de senaat een standbeeld op het Capitool verleend. Hij was afgebeeld in de jongenstoga, de toga die men op zestienjarige leeftijd aflegde om de mannentoga aan te nemen. Voor de Romeinen waren deze jonge mensen iconen van de deugden die zij het meest waardeerden: standvastigheid, moed en wilskracht. De hier

aangehaalde voorbeelden waren van des te meer waarde omdat de deugden uitgedragen werden door Romeinen die nog niet de leeftijd hadden bereikt om ze dagelijks in de praktijk te brengen. Van Lepidus wordt gezegd dat hij iets gedaan had - deelnemen aan een veldslag - waar hij op grond van zijn leeftijd niet eens een toeschouwer van had mogen zijn. Het wapengekletter van de vijand, getrokken zwaarden, pijlen die van alle kanten door de lucht vliegen, het angstaanjagende geluid van de vijandelijke cavalerie die toestormt, het is voldoende om zelfs in volwassen mannen een gevoel van grote angst teweeg te brengen. En hier was de jonge Lepidus die zich niet alleen staande hield, maar zelfs onsterfelijke roem oogstte voor zichzelf en voor zijn familie.

De anekdote over de jonge Cato is zo mogelijk nog spectaculairder - als het verhaal inderdaad waar gebeurd is, was hij toen vier jaar oud. Het toont dat standvastigheid en onbevreesdheid al diep verankerd kunnen zijn in een vierjarige jongen, zodat er van hem gezegd kan worden dat hij op jonge leeftijd de *gravitas* (een term die 'ernst' / 'gewicht' betekent, maar veel meer omhelst dan dit, en dus beter onvertaalbaar kan blijven) van de gehele senaat uitdroeg.

Deze voorbeelden van Romeinse deugden zijn ontleend aan het curieuze werk van de schrijver Valerius Maximus dat hij onder keizer Tiberius (14-37 n. Chr.) publiceerde onder de titel *Memorabele Daden en Uitspraken*. Over zijn sociale achtergrond bezitten we heel weinig informatie, alle aanwijzingen komen uit zijn geschriften zelf. Zo weten we bijvoorbeeld dat hij de beschermeling was van Sextus Pompeius, een vooraanstaand senator en consul in 14 n. Chr. De naam Valerius hoort bij een roemrijk geslacht, maar het is vrijwel uitgesloten dat hij lid was van een senatoriale familie. Veel waarschijnlijker is het dat hij lid was van de tweede stand van het Romeinse Rijk, de ridderstand, maar ook dat is niet zeker.[1] Over het doel van zijn werk lopen de meningen uiteen. Er is beweerd dat het bedoeld was als een tekstboek voor studenten in de retoriek, die hier alle voorbeelden om hun vaardigheden te ontwikkelen bij elkaar vonden. Het onderdeel declamatie was gebaseerd op historische voorbeelden.[2] Anderen zien het evenwel als een handboek Romeinse

1 Vergelijk D. B. Saddington, '"Honouring" Tiberius on Inscriptions, and in Valerius Maximus – a Note', *Acta Classica* 43 (2000) 166-72.

2 Over het definiëren van mannelijkheid in en door middel van retorische oefeningen, vergelijk Amy Richlin, 'Gender and Rhetoric: Producing manhood in the schools', in: William J. Dominik ed., *Roman Eloquence: Rhetoric in Society and Literature*

cultuur voor geromaniseerde leden van de provinciale elites die op deze manier hun achtergrondkennis van het wereldrijk waar ze nu toe behoorden konden opvijzelen.[3] Voor de moderne historicus ligt het belang van Valerius Maximus eerder in de wijze waarop hij als het ware verslag doet van de manier waarop de Romeinen van het vroege Principaat zowel het verre als het meest recente verleden percipieerden. De twee voorbeelden over de jonge Cato en Aemilius Lepidus zijn ontleend aan het hoofdstuk over 'inborst' (*de indole*), een begrip dat betrekking heeft op deugden die niet aangeleerd, maar van nature aanwezig zijn. Het hoofdstuk vormt als het ware een opzet voor de lange categorie anekdotes met voorbeelden van moedig gedrag. Daarin vinden we vooral de beroemde verhalen over de helden van het vroege Rome. Zoals het verhaal van Horatius Cocles. Toen de Etrusken Rome dreigden binnen te dringen via de *pons Sublicius* hield Horatius in zijn eentje de vijand tegen terwijl zijn landgenoten achter zijn rug doende waren om de brug af te breken. Toen hij zag dat de stad niet meer in onmiddellijk gevaar verkeerde, sprong hij in volle wapenuitrusting in de Tiber en zwom veilig aan land. De deugden hoefden niet per se getoond te zijn onder voor de Romeinen gunstige omstandigheden om bewondering af te dwingen. Het verdiende juist grotere bewondering om onder de extra druk van een dreigende of reeds vaststaande nederlaag standvastigheid en moed te tonen.

In de burgeroorlog tussen Pompeius en Julius Caesar verdedigde Metellus Scipio de kleuren van zijn schoonzoon Pompeius, maar toen de kansen keerden en Noord-Afrika verloren ging, vluchtte hij per schip naar Spanje. Toen zijn schip werd geënterd door soldaten van Julius Caesar, pleegde hij zelfmoord door zijn zwaard in zijn borstkas te planten. Zo lag hij daar bloedend op het dek toen Caesar's soldaten hem kwamen vragen waar de bevelhebber was. Het enige dat Metellus nog kon antwoorden was:

(Londen 1997) 90-111.

3 Vergelijk de discussies in W. Martin Bloomer, *Valerius Maximus and the Rhetoric of the New Nobility* (Londen 1992); Clive Skidmore, *Practical Ethics for Roman Gentlemen: The Work of Valerius Maximus* (Exeter 1996). Voor een uitgebreide recensie van het laatste werk, vergelijk M. Kleijwegt in *Mnemosyne* 51 (1998) 105-11. Recentelijk is van het werk van Valerius Maximus een Engelse vertaling verschenen in de befaamde Loeb reeks, verzorgd door D. R. Shackleton Bailey. Dit moet het werk meer toegankelijk maken voor een breder publiek. Bovendien publiceerde David Wardle een uitstekende vertaling met commentaar en inleiding van Boek 1 (over de Romeinse godsdienst): *Valerius Maximus: Memorable Deeds and Sayings, Book 1* (Oxford 1998).

'met de bevelhebber gaat het goed'.

Tijdens de slag bij Cannae, die uiteindelijk zou eindigen in een vernietigende nederlaag voor de Romeinen, was een soldaat zozeer gewond geraakt aan zijn handen dat hij niet meer in staat was zijn wapens vast te houden. Hij sprong vervolgens op de rug van een vijand en begon 's mans neus en oren af te bijten en met zijn nagels zijn gezicht te verminken. Hij blies zijn laatste adem uit terwijl zijn tanden nog in zijn tegenstander stonden. 'Hoeveel dapperder was de overledene dan degene die hem doodde!', luidt het commentaar van Valerius Maximus.

Het is het vermelden waard (ook al is het niet echt opvallend) dat alle heldendaden door mannen worden verricht. De enige uitzondering hierop is Lucretia die zelfmoord pleegde nadat zij was verkracht door Tarquinius. Valerius Maximus stelt vast dat een mannelijke geest per vergissing (en niet zomaar een vergissing: het was een kwaadaardige fout van vrouwe Fortuna!) haar vrouwelijke lichaam was binnengedrongen (6. 1. 1). Het zal niemand verbazen dat de anekdote over Lucretia niet vermeld wordt in de lijst met heldendaden, maar is ondergebracht in het hoofdstuk over *pudicitia* (kuisheid). Blijkbaar hadden de Romeinen niet het idee dat deugden zoals standvastigheid, vastberadenheid en moed door vrouwen ten toon gespreid konden worden. In de Romeinse catalogus van deugden en ondeugden worden vrouwen consistent geïdentificeerd met zwakte, luiheid en lafheid. De rol van vrouwen bij de opvoeding van kinderen wordt door de filosoof Seneca (2 voor Christus - 65 na Christus) geassocieerd met het bieden van een beschermde omgeving en het verlangen om het kind als het ware te stoppen in zijn natuurlijke ontwikkeling.

> 'Zie je dan niet dat vaders en moeders hun liefde (voor hun kinderen) op verschillende manieren tonen? De vader geeft bevel dat zijn kinderen wakker gemaakt worden zodat ze al vroeg actief zijn. Zelfs in de vakanties zal hij niet toestaan dat zij niets doen en hij moedigt ze aan, met het vergieten van zweet en soms tranen als resultaat. Maar moeders willen hun kinderen op schoot houden en kroelen, hen uit de zon houden, zij wensen dat ze altijd gelukkig zijn, dat ze nooit huilen, nooit hoeven te strijden. God is zoals een vader tegenover rechtvaardige mensen en hij heeft een mannelijke liefde voor hen.'[4]

Zoals Seneca hier duidelijk maakt is mannelijkheid in de Romeinse wereld in feite meer dan het tonen van moed op het slagveld. Mannelijkheid is vooral een cultureel bepaald gedragspatroon en in die zin het

4 Seneca, *De prov.* 2, 5-6.

Keizer Caligula: niet bepaald een mannelijke keizer. Uit: Anthony A. Barret, *Agrippina: sex, power, and politics in the early empire* (Londen 1999) afb. 4.

tegenovergestelde van vrouwelijkheid. Er bestaat als het ware een soort ideaalbeeld van wat mannelijk en wat vrouwelijk gedrag is. Het Romeinse Rijk is een duidelijk voorbeeld van een face-to-face cultuur, waarin men zowel privé als in het openbaar werd beoordeeld op reputatie. Voor de echte Romein die deel uitmaakte van deze cultuur was het in de meeste gevallen overduidelijk hoe bepaald gedrag gelezen moest worden. Voor de moderne historicus levert dit meer problemen op en wij moeten ons dus aanleren om in termen van andere waarden te denken om de meeste Romeinse literatuur te kunnen begrijpen. Elk openbaar optreden van een politicus werd routineus onderzocht op niet-mannelijke elementen. De manier waarop men zich kleedde, de manier waarop men omging met zijn vrouw, de manier van spreken in het openbaar, in alle trekjes was het vrouwelijke of het mannelijke te ontwaren. Werd het gedrag inderdaad als overwegend niet-mannelijk beoordeeld, dan kon dit ernstige gevolgen hebben voor de reputatie van de desbetreffende politicus. De volgende voorbeelden met betrekking tot Julius Caesar en Pompeius maken dit in kort bestek duidelijk:

> 'Hij zette aan tot geruchten, omdat hij op dat moment, terwijl hij al op leeftijd was, nog steeds veel aandacht aan zijn uiterlijk besteedde. Hij had een voorkeur om in het openbaar rond te paraderen in loszittende kleding – en later had hij de gewoonte om schoenen te dragen met een nogal hoge zool en die rood van kleur waren zoals de koningen van Alba die ooit gedragen hadden (hij beweerde dat hij via Iulus van hen afstamde). Sulla keek met afgrijzen naar zijn loshangende riem – met zoveel afgrijzen dat hij de intentie had om hem te doden en toen anderen probeerden hem hiervan te weerhouden, zei hij: "Nou, je mag hem houden, maar wees op je hoede tegen

zo'n losjes geklede fat'".[5]

'Spoedig, echter, werd Pompeius het slachtoffer van zijn passie voor zijn jonge echtgenote. Hij had alleen maar aandacht voor haar, hij vulde zijn tijd met wandelingen met haar op zijn landgoederen en in zijn tuinen, terwijl hij de zaken van het openbare leven verwaarloosde. Dit resulteerde in de minachting van Clodius, die toen volkstribuun was....Dus, toen Pompeius zijn opwachting maakte bij een openbare rechtszaak, ging Clodius, die vergezeld was van een menigte heethoofden en nietsnutten, op een zeer prominente plaats zitten en begon zijn gezelschap vragen te stellen: "Hoe heet de generaal die geen zelfbeheersing heeft?", "Hoe heet de man die achter andere mannen aanzit?", "Hoe heet de man die zijn hoofd krabt met een enkele vinger?"[6] Zij antwoordden op elke vraag in unisono, als waren ze getraind als een koor: "Pompeius, Pompeius, Pompeius".[7]

Dit verschijnsel van het brandmerken van individuen zette zich voort in de Keizertijd, toen Rome werd geregeerd door alleenheersers achter een constitutionele façade van oude politieke tradities, waarin de leden van de senatorenadel (dus ook de keizers zelf) in principe aan elkaar gelijk waren. Het gedrag van de keizer werd door zijn standgenoten, in theorie zijn gelijken en zijn rivalen, als door een vergrootglas bestudeerd en dit vormt de basis voor veel van de observaties in de historische werken van Tacitus en de biografieën van Suetonius. Was de keizer tijdens de gladiatorengevechten in het theater vooral bezig met het doornemen van staatsstukken (Julius Caesar; Marcus Aurelius), dan toonde hij niet genoeg belangstelling voor de geneugten van het volk en dit kon zijn populariteit ernstig schaden. Was hij te enthousiast, dan kon hij beschuldigd worden van moordzuchtigheid (Caligula; Claudius). Wilde hij bovendien zelf als gladiator in de arena optreden (Caligula; Commodus), dan kon hij op de bijval van het gewone volk rekenen, maar hij liep daarbij het risico de steun van de aristocratie te verspelen. Zij vonden dat hij zijn hoge positie te grabbel gooide door zich te verlagen tot een beroepscategorie die vooral door slaven werd gedomineerd. Bovendien, de vrijgeboren burger die gladiator wilde worden (en er zijn nogal wat voorbeelden te noemen van leden van de hoogste klasse die het omwille van de populariteit toch deden) werd verplicht een eed te zweren die hem in status gelijkstelde aan een

5 Dio 43, 43. 1-4.

6 In de Romeinse wereld gold dit als het ultieme teken van 'verwijfdheid'.

7 Plutarchus, *Leven van Pompeius*, 48, 5-7.

Gladiatorengevecht. De gladiatorengevechten waren een belangrijk propagandamiddel voor de Romeinse keizers. Uit: Eckart Köhne en Cornelia Ewigleben ed., *Gladiators and caesars. The power of spectacle in ancient Rome* (Londen 2000) 51.

slaaf.

Keizers zoals Nero en Caligula werden niet alleen verweten moordzuchtig te zijn (befaamd is de uitspraak toegeschreven aan Caligula dat hij wenste dat de senaat, bestaande uit enkele honderden individuen, één nek had, dan kon hij met één slag van zijn zwaard een einde maken aan die bemoeials), ze werden ook geassocieerd met tegennatuurlijke seksuele voorkeuren (zo zou Nero met een van zijn schandknapen in het huwelijk zijn getreden) en met verwijfd gedrag. Het duidelijkste voorbeeld hiervan vinden we in een satire van Juvenalis en behelst M. Salvius Otho die in het jaar 68/9 n. Chr. voor een aantal maanden keizer was.

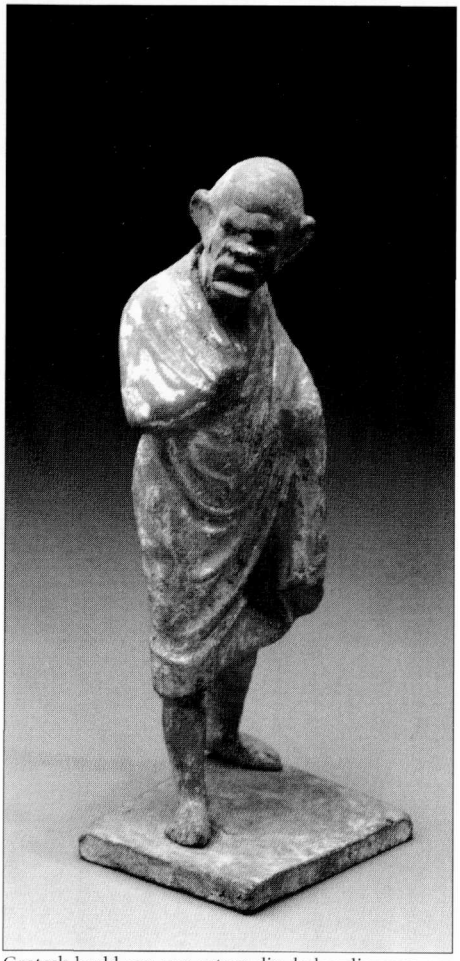
> Een derde houdt een spiegel voor, zo één
> Als flikkerkeizer Otho had: een spiegel

Als een trofee, waarin hij stoergewapend
Zichzelf bewonderde toen hij het sein
Van 'vaandels voorwaarts!' gaf. Ja heus, een spiegel
In de bagage van een burgeroorlog –
't is voor modern-historische annalen
bepaald vermeldenswaard! Diezelfde keizer
toonde zich een der beste generalen
door Galba te verslaan en toch te denken
aan eigen huid, en een der stoutste burgers
door op het slagveld, vechtend voor paleis
en keizerstroon, het eigen aangezicht
met laagjes broodpap te bekledderen,
iets wat Semiramis van Babylon
al pijlenschietend, noch Cleopatra
ontredderd op haar vloot bij Actium
waagden te doen.....[8]

In het openbaar als acteur optreden was een bezigheid waarmee men niet alleen zijn status (acteurs waren vooral slaven of vrijgelatenen) maar ook zijn mannelijkheid op het spel zette. Romeinen hadden een ouderwetse afkeer van toneelspel. Toneel was illusie en bovendien hadden de Romeinen de rechtszaal, een veel eervoller podium dan het toneel. Daar waren de voornaamste wapens de stem, het logisch denken en coherent formuleren (overtuigen). Het onderscheid tussen de twee moest goed in ogenschouw genomen worden en een al te frivole lichaamstaal moest worden vermeden. Omdat hij zich nuffig kleedde, zijn toga zorgvuldig drapeerde en als hij aan het spreken was veel van zijn handen gebruik maakte, teveel naar de zin van de tradionalisten, stond de beroemde redenaar Hortensius voortdurend aan kritiek bloot. Zijn tegenstanders beweerden dat hij geen redenaar was, maar een acteur. Tijdens een rechtszaak werd hij door Lucius Torquatus vergeleken met Dionysia, een beroemd actrice.[9] Lichaamstaal staat in functie van mannelijkheid. Zoals een soldaat (en het feit dat de betrokkene een soldaat is, is niet toevallig) die deelnam aan een samenzwering tegen keizer Nero het formuleerde (en ik parafraseer): 'Ik begon me tegen u te

8 Juvenalis, *Satiren* 2, 97-110. De Nederlandse vertaling die hier gebruikt wordt is van de hand van M. d'Hane-Scheltema: *Juvenalis, De Satiren* (Amsterdam 1984).

9 Aulus Gellius, *Attische Nachten*, 1, 5, 2-3. Deze en andere voorbeelden van 'immoreel' gedrag worden uitstekend geanalyseerd in Catharine Edwards, *The Politics of Immorality in Ancient Rome* (Cambridge 1993).

Grotesk beeld van een acteur die de houding van een redenaar tracht aan te nemen. Uit: *Gladiators and caesars*, 110.

keren, niet op het moment dat u uw (stief-)broer (Britannicus) of toen u uw moeder (Agrippina) vermoordde, maar toen u zich op het toneel waagde om te gaan acteren'.

Met het veroveren van een wereldrijk begon voor de Romeinen ook de verloedering, de corruptie van de oude waarden en deugden, de onnatuurlijke obsessie met luxe. De tegenstelling tussen het (geïdealiseerde) roemruchte Romeinse verleden en het corrupte heden wordt het best geïllustreerd door het werk van Juvenalis die zijn satires schreef in het eerste kwart van de tweede eeuw n. Chr. Vooral in zijn eerste boek (de eerste vijf satires) is hij uitstekend op dreef en uit hij zijn amusante boosheid op alles en iedereen. Zijn tweede satire is een bijtende aanklacht tegen mannen die hun mannelijkheid op het spel zetten, en het zijn allemaal leden van de senatorenstand.[10] In Rome werd homoseksualiteit niet per se afgekeurd, maar de hevigste kritiek viel passieve homoseksuelen ten deel, onder andere omdat het geassocieerd werd met de (passieve) vrouwelijke rol tijdens de coïtus. Juvenalis maakt nog een verder onderscheid binnen deze categorie. In zijn ogen zijn het niet diegenen die openlijk voor hun niet-mannelijk-

10 Voor een goed commentaar op de tweede satire van Juvenalis, zie Susanna Morton Braund, *Juvenal Satires: Book I* (Cambridge 1996). Dit boek is verschenen in de reeks Cambridge Greek and Latin Classics.

heid uitkomen, maar zij die het verhullen het ergste.

> Heus,
> Dan is een echte intersex veel echter,
> Zo iemand die ik bij het zien direct
> Een miskraam der natuur noem qua verschijning
> En qua manier van lopen, maar hij is
> Tenminste eerlijk en zijn passie wekt
> Vergiffenis en deernis. Erger zij
> Die zo'n geaardheid gaan berispen met
> Een Herculesgeluid; die zedepreken
> Terwijl hun achterwerk zich schamen moet.
> Varillus vraagt terecht of hij moet opzien
> Tegen die geile Sextus. Is hij minder?
> Een poteling mag neer zien op een kruk,
> Een blanke op een neger, maar wie pikt het
> Als Gracchen kankeren op onrustzaaiers?
> Wie ziet niet aarde, lucht en hemel draaien
> Als Verres diefstal afkeurt, Milo moord,
> Als overspel door Clodius, intrige
> Door Catalina wordt verklapt en als
> Sulla verwenst wordt door een driemanschap?
> Dan lijkt het wel die keizer die onlangs,
> Zelf minnaar in een tragische affaire,
> Tot ieders angst, ook die van Mars en Venus,
> De scherpe wetten tegen overspel
> Opnieuw van kracht deed zijn, terwijl zijn nicht,
> Zijn Julia, haar zwangerschappen afbrak
> Met veel abortussen en brokjes mens
> Naar ooms gelijkenis ter wereld bracht.[11]

Het hoogtepunt van de tweede satire is het homohuwelijk van een vooraanstaand senator, Gracchus genaamd. Juvenalis laat niet na om te benadrukken dat de vooraanstaande rol van de familie waar Gracchus toe behoorde verder in de tijd terugging dan die van alle andere aanwezigen. Bovendien was Gracchus kort tevoren een van de twaalf Salische priesters (nauw verweven met de oorlogsgod Mars) geweest, een religieus college dat elk jaar in het voorjaar en najaar een belangrijke rituele rol vervulde bij het openen en het sluiten van de periode waarin oorlog gevoerd werd en

11 Juvenalis, *Satire* 2, 11-36

alleen was voorbehouden aan jonge mannen uit gegoede geslachten. Een Salische priester die trouwt met een man, het vormt een pregnante tegenstelling tussen de mannelijke glorie van weleer en de verwijfde realiteit van de Keizertijd.

> Gracchus heeft een hoornist getrouwd. Als bruidsschat
> Schonk hij hem veertig mille. Het kan ook zijn
> Dat hij trompetter was. De huwelijksakte
> Werd gesigneerd, er klonk proficiat,
> Het trouwdiner was groots, het jonge bruidje
> Legde zijn hoofd bij bruidegom in de schoot.
> Zeg heren, richt een wonderduidend priester
> Hier niet meer uit dan huwelijksambtenaren?
> En moet je je om dit verschijnsel minder
> Bekommeren dan als een vrouw een kalf,
> Een koe een lam zou baren? Hij, de bruid,
> In bruidsjurk en met gouden sleep en sluier,
> Droeg eens het heilige schild van Mars en tilde
> Het bij de riem boven de priesters uit....
> O Mars, Vader van onze stad, hoe kwam toch
> Dit kwaad terecht bij uw Latijnse herders?
> Vanwaar die slechtheid bij uw nageslacht?
> Kijk dan: een man met geld en dure afkomst
> Huwt met een man. En u? U beukt niet eens
> De bodem met uw speer, u schudt uw helm niet
> En dient geen klacht in bij uw vader? Weg dan!
> Verlaat het Marsveld, dat u toch niet ziet![12]

Vervolgens stelt Juvenalis zich voor dat er een directe confrontatie plaatsvindt tussen een pas gestorven specimen van de hedendaagse aristocratie en de helden van de Republiek, nu schimmen in de onderwereld. Zij zoeken halsoverkop hun toevlucht tot zwavel, laurier en andere middelen om zichzelf te reinigen, als stonden ze oog in oog met een tegennatuurlijke verschijning. Het beeld van schimmen, wezens zonder enige vorm van lichamelijke substantie, die zich haasten om zich te ontdoen van hun onreinheid is heerlijk absurd, maar het schetst tegelijkertijd de weerzin die de exponenten van de keizerlijke aristocratie bij de auteur oproepen.

12 Juvenalis, *Satire* 2, 115-132

Dat er een rijk is, onderaards, vol schimmen,
Een kikkerzwarte Styx en dat één pontje
Duizenden dodentallen overvaart –
Geen kind gelooft erin, hoogstens de kleintjes
Die gratis in het zwembad mogen zwemmen.
Maar stel nu dat het écht zo is, wat moeten
De schimmen van de beide Scipio's,
Van Curius, Camillus of van al die
Bij Cannae jonggesneuvelde soldaten
En zoveel andere helden wel niet denken
Wanneer een schim van nu zich aan komt melden?
Hadden ze fakkels, zwavel en bedauwde
Lauriertak daar beneden, heus, ze zouden
Zich toch direct gaan reinigen?[13]

Politiek was in de Romeinse wereld een mannenzaak en vrouwen konden alleen invloed uitoefenen achter de schermen. De instelling door Augustus van een op een monarchie lijkende alleenheerschappij na de stichting van het Principaat gaf aan vrouwelijke leden van de keizerlijke familie meer directe macht en invloed. Het centrum van de politiek was nu verplaatst van de senaat naar het keizerlijk paleis en dynastieke belangen kregen de overhand. Zo'n vrouw was Agrippina, de echtgenote van keizer Claudius en de moeder van Nero. Na de moord op haar echtgenoot, wellicht door het voorzetten van vergiftigde paddestoelen, liet zij niets achterwege om de ambities van haar zoon te verwezenlijken. Het uit de weg laten ruimen van concurrenten van Nero met behulp van handlangers of door gifmoord, het paraderen met een eigen lijfwacht; haar invloed binnen het Keizerrijk was immens groot. Zij verscheen zelfs samen met haar zoon op munten en haar portret blokkeerde gedeeltelijk zijn gelaat. Op traditionele Romeinen moet dit wel zijn overgekomen als een omgekeerde wereld en het is niet verwonderlijk dat de geschiedschrijver Tacitus haar mannelijke ambities toeschrijft. Maar het kon nog veel erger. Na de moord op keizer Macrinus en zijn zoon Diadumenianus in Rome wordt Varius Avitus op 8 juni 218 tot keizer uitgeroepen door de Romeinse legioenen in Syrië. Zijn moeder is Julia Soaemias en zijn grootmoeder is niemand minder dan Julia Maesa, de zus van Julia Domna, de vrouw van keizer Septimius Severus (193-211 na Christus). Deze twee vrouwen verspreiden het gerucht dat Varius Avitus, op dat moment 14 jaar oud, de natuurlijke zoon is van de in 217 vermoorde

13 Juvenalis, *Satire* 2, 148-158

keizer Caracalla, de zoon en opvolger van Septimius Severus. De legioenen in Syrië hebben met hun kandidaat zowel een potentiële keizer uit een succesvol geslacht als ook een gouden gelegenheid om hun invloed op de nieuwe keizer in klinkende munt te laten uitbetalen. Op 8 juni 218 wordt Varius Avitus uitgeroepen tot keizer en dit vormt het begin van de regeringsperiode van een van de meest bizarre keizers die Rome heeft gekend. Wij kennen Varius Avitus beter als Elagabalus (naar de Syrische godheid die hij aanbad) of als Heliogabalus (een Griekse verbastering van de naam van zijn god die inderdaad een zonnegod was – Helios=zon). Zelf noemde de jonge keizer zich M. Aurelius Antoninus, naar zijn veronderstelde vader. Als keizer was Heliogabalus een volmaakte mislukking die met zijn oosterse religieuze vervoering de traditionele Romeinen tegen zich in het harnas joeg. Veel van de anecdoten die over hem zijn overgeleverd door de geschiedschrijvers Cassius Dio en Herodianus en door de auteur van zijn biografie in de Historia Augusta zijn amusant. Vooral dit laatste werk, vermoedelijk een product van de vierde eeuw, staat bol van de verzinsels die bedoeld zijn om Heliogabalus als een tegenpool van de ideale keizer af te schilderen. De anekdotes spelen zich vooral af aan de keizerlijke dis waar hij zich ontpopt als een 'practical joker'. Hij nodigt per gelegenheid negen dwergen of reuzen uit, laat gasten plaatsnemen op kussens die door bedienden plotseling onder hun achterwerk worden weggetrokken. Hoogstaande humor is het zeker niet, maar hoe gek Heliogabalus werkelijk was blijkt vooral uit het feit dat hij op een gegeven moment het besluit nam om een senaat in te stellen met uitsluitend leden van het vrouwelijk geslacht. Het is het symbool van de totale macht van de alleenheerser en het gebrek aan respect voor een politiek lichaam dat op dat moment al tien eeuwen had bestaan. Het gaat veel verder dan het plan van Caligula om zijn paard tot consul te laten verkiezen. Caligula werd vermoord voordat hij zijn voornemen ten uitvoer had kunnen brengen, en de aantijging heeft duidelijk iets weg van een beschuldiging die achteraf verzonnen is. In die zin is het vermeldenswaard dat in een inscriptie uit een Italiaans stadje niet ver van Rome melding wordt gemaakt van een *curia mulierum*, een vrouwenraad. Er zijn historici die op goede gronden beweren dat de instelling van deze raad het gevolg is geweest van het besluit van Heliogabalus

Agrippina verscheen samen met haar zoon keizer Nero op munten. Uit: *Agrippina*, afb. 14.

om een senaat in te stellen met alleen maar vrouwen. De politiek verantwoordelijken in Lanuvium zouden dan vrijwillig (?) het voorbeeld van Rome gevolgd hebben. Hoe dit ook moge zijn, de senaat was in de Romeinse geschiedenis altijd het symbool geweest van een agressieve, buitenlandse politiek en militaire successen en juist daarom het domein voor uitsluitend mannen. Een senaat met alleen vrouwen zou gelijk staan aan een vrouwelijke krijgsmacht. Naar Romeinse maatstaven gemeten, is er geen beter voorbeeld te vinden van de ontmannelijking van de Romeinen tijdens de Keizertijd dan de instelling van politiek lichaam met alleen maar vrouwen.